

Tek Parti İktidarları ve Demokratik Hukuk Devleti İle Etkileşimler

Ömer KESKİNSOY*

Semih Batur KAYA**

Geliş Tarihi (Received): 06.01.2022 – Kabul Tarihi (Accepted): 10.03.2022

“Yasama yürütme ve yargı yetkilerinin aynı ellerde toplanması, bu eller bir kişinin de olsa az sayıda veya çok sayıda kişinin de olsa ve bu kişi ya da kişilerin yetkisi verasetle veya seçimle ortaya çıkmış olsa da kendinden menkul olsa da, tiranlığın ta kendisi olarak kabul edilmelidir.”

James Madison, *The Federalist Papers*, No. 47.

Öz

Demokratikleşmenin “üçüncü dalgası”nın etkilerinin azaldığı günümüzde tek parti iktidarı gerçeği ile karşı karşıya olduğumuzu düşünmekteyiz. Evet, demokratik yaygınlaşmanın durma noktasına gelmesiyle otoriter ve totaliter rejimlere adeta gün doğmuştur. Üstelik bu tür rejimler çoğunlukla demokratik gibi görünen sahte demokrasi araçlarıyla, örneğin çoğulcu parti sisteminin yozlaştırılmasıyla, meşru dahi gözükebilmektedirler. Kanımızca çağdaş çoğulcu demokrasilerde gerçek anlamda siyasi partiler ile otoriter ve totaliter rejimlere meşruiyet sağlayan sahte veya görünüşte partilerin ayırt edilmesi gerekir. Ancak ne dersek diyelim küresel anlamda tek parti iktidarları gerçeği ile karşı karşıyayız. İşte bu doğrultuda, çalışmada tek parti olgusu ile demokratik hukuk devleti araçları ilişkisi incelenmiştir. Amaç tek parti iktidarlarının demokratik hukuk devleti ile bağdaşmadığını göstermektir. Ulaşılan sonuç ise demokratik hukuk devletinin tüm araçlarının sağlanması ve çağdaş çoğulcu demokrasinin gerçek anlamda yaşam pratiğine dökülmesi gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Demokratik Hukuk Devleti, Parti Sistemleri, Tek Parti, Anayasa Yargısı, Görünüşte veya Sahte Partiler

Single-Party Governments and Democratic State of Law

Abstract

I believe, at present, we are facing the reality of single-party government as effects of “third wave” of democratization is diminishing. Yes, authoritarian and totalitarian regimes are on the rise with the halt of the democratic expansion. Yet, such regimes can even appear as democratic regimes using fake tools of democracy that usually appear to be democratic, i.e., corruption of the contemporary, pluralistic party system. In our opinion, a distinction should be made between real political parties and fake or so-called parties that lay the foundations of legitimacy for authoritarian and totalitarian regimes. In this context, the present study analyses the relationship with the concept of single-party and tools of a democratic state of law. The objective is to reveal the consequences on the democratic state of law that will be faced by a nation with tendency to single-party governments. The conclusion is that all means of a democratic state of law should be established and contemporary, pluralistic democracy should be reflected to the real-life practice in real terms.

Keywords: Democratic State of Law, Party Systems, Single Party, Constitutional Jurisdiction, So-Called or Fake Parties

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, omer.keskinsoy@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7441-9547

** Dr. Öğ. Üyesi., Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Anayasa Hukuku Bilim Dalı, drsemihbatur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5888-1750

Giriş

Temsili demokrasinin en basit ve gerçekçi biçimi şu şekilde ifade edilebilir: Yönetenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği bir rejimdir (Duverger, 1962: 96). Farklı bir ifade şekliyle temsili demokrasi, egemenliğin halkın seçtiği temsilciler eliyle kullanıldığı demokrasi demektir. (Erdem, 2019: 322). Türkiye Cumhuriyeti Devleti bakımından, Anayasa değişikliklerine dair kanunlar için işletilen halkoylaması hali hariç, saf temsili demokrasi anlayışının benimsenmiş olduğu söylenebilir (Özbudun, 2017: 91). Zira 1982 Anayasasında temsili demokrasiden esinlenilerek yazıldığı ifade edilebilecek düzenlemeler vardır. Bunlardan bazıları olarak, “*Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır.*” (AY m. 6/2), “*Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir.*” (AY m. 7), “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.*” (AY m. 9) zikredilebilir.

Halkın kendi belirlediği temsilciler eliyle yönetilmesi demokrasinin en önemli kurallarındandır. 20. yüzyılın sonları demokrasi konusunda olumlu bir yaşam pratiğine ev sahipliği yapmıştır; zira demokrasi hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır. Gerçekten de demokraside “üçüncü dalga” (third wave) (Huntington, 1991) otoriter rejimlerin inanılmaz bir tükenişine neden olmuştur. Demokrasiye yönelik beklentilerin hiç bu kadar yaygınlaştığı daha önce görülmemiştir. Bununla beraber demokrasinin yaygınlaşması tek parti olgusunun yaygınlaşmasına engel olmamıştır. Öyle ki 20. yüzyılın sonunda demokratikleşme dalgası yavaşladığında tek parti rejimleri genişlemeye devam etmiştir (Magaloni, 2010: 124). İşte tek parti sistemleri bu bakımdan incelenmeye değerdir.

Peki, otoriter ve totaliter rejimlerin (Lynch, 2013: 13-18) bir anlamda kurumsallaşmış biçimi olan tek parti olgusunun kökeni nedir? Bu bağlamda tekil ve tekel iktidar olgusunu irdelemek gerekir. Machiavelli başkalarının güçlenmelerine neden olanlar kendi sonlarını hazırlarlar der; zira o güç ya kurnazlık yoluyla ya da zorla elde edilmiştir ve güç kazananlar bunların hiçbirine güvenmezler (Machiavelli, 2016: 21). Demek ki Machiavelli yaklaşımına göre iktidar mümkün olduğunca tekil ve tekel olarak elde tutulmalıdır. Tekil ve tekel iktidarı elinde bulunduran başkalarına güven duymamalıdır. İyi bir iktidarda tek bir hükümdar bulunur ve geriye kalanlar tamamıyla kuldur. Yönetim için hükümdar çeşitli yöneticiler atar ve bunları dilediği biçimde konumlandırabilir.

Tekil ve tekel iktidar ve geriye kalanların tamamıyla kul olma durumu iktidarın bütünlüğü için oldukça güçlü bir tutkaldır (Canetti, 2012: 283-284). Çünkü egemenden başka özne ve irade yani herhangi bir iktidarı olan veya herhangi bir biçimde aday olabilen yoktur, geriye kalanlar ve her şey iktidar amacıyla ancak araçtır. Bu heterojen ve birden çok değişkeni olan denklem bir iktidar biçimi değildir; bu tek bir değişkeni olan bir denklem ve homojen bir iktidar biçimidir. Bu iktidarı bütünüyle tekel ve tekil olan egemenin varlığıyla koşullandırma durumudur.

Her ne kadar günümüzde iktidar kul sisteminin kurulması ve sürdürülebilirliği mümkün olmasa da modern anlamda bu tekil ve tekel iktidar karşımıza siyasal partiler olarak özellikle de tek parti iktidarı olarak çıkmaktadır. Tek parti iktidarı modern anlamda *prentir*. Nakil yoluyla buradaki prenten biraz bahsedilebilir. Gramsci Machiavelli'nin Prensi'ni bir parti çatısı altında ve oldukça yoğun bir biçimiyle somutlaştırmaktadır. Machiavelli'nin Hükümdarı'nın bu şekilde tekrardan diriltmesi söz konusu olmaktadır. Gramsci devlet anlayışı üzerinden parti-iktidar özdeşliğini oldukça çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre “*Bireycilik yalnızca hayvansal bir apolitisizmdir, sektercilik 'apolitisizmdir'dir ve eğer iyi incelenirse, gerçekten sektercilik kişisel bir 'müşteriler' topluluğuna sahip olmak biçimidir; sektercilikte 'devlet anlayışı'nın temel unsuru olan parti anlayışı noksandır. Parti anlayışının devlet anlayışının temel unsuru olduğunun kanıtlanması en önemli ve*

açıkça desteklenmesi gereken bir görevdir, tersine 'bireycilik' hayvanat bahçesi sakinlerinin hareketleri gibi 'yabancılar tarafından zevkle seyredilen' hayvansal bir tutumdur." (Gramsci, 2014: 41).

Yukarıda ifade edilenleri destekleyici mahiyette olmak üzere Hobbes'a göre insanın hasletlerinden en büyüğü, insanların çoğunluğunun kendi rızalarıyla gerçek veya tüzel bir kişide topladıkları güçlerin temerküzüyle oluşur, bu öyle bir kişidir ki bütün bireysel güçlerin toplamının kendi iradesine göre kullanacak şekilde konumlandırılır. İşte, bir devletin gücü böyledir veya her bir üyesinin iradelerine bağlı olarak, bir hizbin veya bir araya gelmiş çeşitli hiziplerin gücü de böyledir. Dolayısıyla, hizmetçileri olmak güçtür; arkadaşları olmak da öyledir: çünkü bunlar birleştirilmiş güçlerdir (Hobbes, 2016: 73). Burada Hobbes iktidarı güçlerin birleşimi, toplamı olarak görür ve ilkel bir iktidar anlayışını ortaya koyar.

Görüldüğü gibi tekil ve tekel iktidar olgusu modern anlamıyla tek parti düzeni olarak ortaya çıkmaktadır. Modern zamanlarda *Prens* ve *Leviathan* bu şekilde diriltilmektedir. Peki, bu *modern prensin* demokratik hukuk devleti karşısındaki konumu nedir? Bu çalışmanın nihai amacı tek parti iktidarının bir yandan demokratik hukuk devleti ve araçlarının karşısında konumlandığını göstermek, diğer yandan da tek parti olgusunun hukuksal iktidar karşısında oldukça katı bir direnç noktası teşkil ettiğini ortaya koymaktır.

1. Tek Parti İktidarı ve Değişik Görünüm Biçimleri: Kuramsal Bir Yapı

Tek partinin gerek teorik olarak gerek pratik olarak açık ve gizli kimi fonksiyonları söz konusudur. Bu durum ideolojik düşüncelerden, pragmatik beyanlardan ve partinin iç ve dış kurumsal ilişkilerinden anlaşılabilir. Temel sorun burada şudur: Acaba bütünüyle partinin yapı birimleri söz konusu bu fonksiyonlara tam anlamıyla bağlı mıdır? Bu konuda totaliter tek parti ile diğer parti tipolojileri arasında kimi farklılaşmalar mevcuttur.

İşte bu bağlamda çoğunlukla bölgesel ve yerel düzeyde kalmış hiyerarşik örgütlerin çıkar ve tercihleri doğrultusunda yapı bozumuna uğramış kimi saptırmalardan söz edilebilir. Örnek kabilinden olmak üzere kendi seçim çevrelerinin menfaatlerinin partinin elit katmanı önünde temsil ettirilmesi fonksiyonunun ön planda tutulması gösterilebilir (Hough, 1969). Somut örnek olarak ise Sovyetler Birliği ve Nazi yöresel parti faaliyetleri ilişkileri gösterilebilir. Dolayısıyla tek partide yerel toplum katmanlarının menfaatleri ile demokratik partideki yerel toplum katmanlarının menfaatlerinin belirlenmesi noktasında bir benzerlik söz konusudur. Ancak bu durum tek partide genellikle siyasal yozlaşma ve kapalı devre bir sistem şeklinde işlemektedir. Benzer bir süreç de partinin üst tabakasındaki ilişki ağında ortaya çıkmaktadır. İdeolojiden esinlenerek tespit edilen fonksiyonlar burada yerini bürokratik iç çatışmaya bırakmaktadır. Bu elit grup, bir yandan kendi özerk statülerini devletten diğer yandan partiden korumak ister. Şu hâlde özellikle totaliter tek partide tüm mobilize edici unsurlara rağmen çoğu zaman sonu gelmez bürokratik iç çatışmalar yaşanır. Nitekim özellikle Hitler rejimi adeta bu doğrultuda bir saray oyunlarına sahne olmuştur. Bu sonuç tek partide çoğunlukla lider kültürü ile aşılmaya çalışılmaktadır ve bunda başarı da sağlanmaktadır.

Almanya'da Führer'in istekleri hiçbir etkin muhalefet ile karşılanmaksızın uygulanmaya konmuştur. Hitler'in bedeninde tüm parti örgütü duygusal ve düşünsel bir birlik oluşturmuştur. Bu şekildeki bir oluşum, yani her şeye muktedir bir lider imajı, kuramsal olarak ne kadar yanlış olsa da pratikte rejimin işleyişi böylece sağlanmıştır. Zira partinin bütün yapı birimleri adeta Führer'in birer küçük modeline dönüşmüş ve Führer'in beklentilerini hemen harekete geçirmeye endekslenmiştir. Bu aynı zamanda tüm sorumluluğun lidere yüklenmesi ile birlikte bir rehabilite yöntemi olarak da kullanılmıştır.

1.1. Gerçek Tek Parti Sistemi

Tek parti sistemleri genellikle yarışmacı olmayan sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada siyasi partiler (Bolleyer, 2011: 469 vd.) arasında bir iktidar yarışı ve iktidarın siyasal bir şekilde el değiştirmesi söz konusu değildir, çünkü tek parti sistemlerinde iktidar daima tek partinin elinde bulunmaktadır. Bu bağlamda tek parti sistemleri her ne kadar kendi içerisinde farklılaşsa da burada özellikle “gerçek tek parti sistemleri” ve “karmaşık tek parti sistemleri”ne değinmek gerekir (Özbudun, 1979: 111 vd.).

Gerçek tek parti sistemlerinde hukuken ve fiilen yalnızca tek bir parti söz konusudur. Dolayısıyla bu tek partinin haricinde partilerin kurulması faaliyeti kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu anlamda gerçek tek parti sistemi, tam manasıyla tekelci, iktidar üzerinde her türlü rekabeti, yarışmayı ve paylaşmayı reddeden bir sistemdir. Bununla birlikte, tüm gerçek tek parti sistemlerini aynı şekilde kategorileştirmek yerinde değildir. Aralarındaki ideolojik yoğunluk, yönetim stili ve içyapı açısından farklılıklar dikkate alınarak iki gruba ayrılabilir (Yanık, 2011: 47, 48). Ancak tüm bu göreceli farklılaşmalara rağmen Sartori'nin belirttiği gibi tek parti sisteminde ancak tek parti vardır veya onun türev partiler vardır (Sartori, 2005: 197).

1.1.1. Otoriter Tek Parti Sistemi

Otoriter tek parti sistemleri, katı ve bütüncül bir ideoloji ile koşullandırılmamaktadır. Bu tür parti sistemi, daha ziyade ulusal bütünlüşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasi çağdaşlaşmayı gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmişlerdir. Bu bakımdan partinin kontrolü toplumun tüm faaliyet alanlarına yayılmaz (Yanık ve Özcan, 2011: 48). Yönetim stili gibi partinin içyapısı da totaliter tiplere kıyasla çok daha esnektir. Kimi zaman bu sistemler gelecekteki çoğulcu bir düzenin çekirdeğini kendi içlerinde taşırlar (Kapani, 2007: 196).

1.1.2. Totaliter Tek Parti Sistemi

Totaliter sistemlerde, ideolojinin taşıdığı önemden, monist bir iktidar merkezi eğiliminden, kitle katılımı ve mobilizasyonu üzerindeki vurgudan neşet eden benzersiz nitelikler dizisi, en saf ifadesini totaliter partide, onun bağlı ve yan örgütlerinde ve bunların toplumda yerine getirdikleri fonksiyonlarında bulur. Benzersiz bir örgütlenme tipi olarak totaliter parti, otokrasinin modern şekillerini, tüm geleneksel mutlakıyetçi rejimlerden ve demokratik olmayan hükümet sistemlerinin diğer pek çok biçimlerinden en açık şekilde ayırır (Linz, 2017: 53). Gerçekten de Mussolini'nin belirttiği gibi bir milleti totaliter şekilde yöneten tek parti, tarihte yeni bir olgudur; dolayısıyla bunu başka bir şeye benzetmek veya başka şeye karşılaştırmak mümkün değildir.

Totaliter tek parti sisteminin ayırt edici özelliği, kapsayıcı bir ideolojiye, evreni tümüyle açıklama iddiasında olan bir dünya görüşüne dayamasında kendisini gösterir. Buradaki tek parti bu temel ideolojinin gereklerine uygun yeni bir toplum modeli inşa etme amacındadır. Dolayısıyla bu amaçla toplumsal yaşamı bütünüyle kontrol altında bulundurur, her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetlere müdahale eder, bunlara yön verir (Kapani, 2007: 195). Gerçekten de komünist ve –gerçek anlamda yeni bir düzen oluşturma amacı dışında- faşist tek parti rejimleri bu sistemin tiptik örnekleridir.

Bununla beraber totaliter parti kavramının kendisi de kimi çelişkiler ve bir anlam karışıklığı gösterir; bu partilerden bazılarının, özellikle faşist ve milliyetçi olanlarının ve pek çok Nazi kuramcılarının, parti kelimesi yerine, “hareket” vb. başka bir kelime koymaya çalışmış olmaları, bir rastlantı değildir. Nitekim parti kelimesinin anlamına göre, örgüt, siyasal hayatın parçalarından yalnızca biridir; oysa totaliter sıfatı, bireyin ve toplumun bütününe içine alan

hayali ütopyacı bir hedefi ifade eder. Gerçekten de Lenin'in öncü parti kavramına dayanan komünist partiler, daima bu parça olma niteliğini vurgulamışlardır. Örneğin Stalin Anayasası'nın 126. maddesi şöyle demektedir: “SSCB vatandaşlarının, kamu örgütlerinde, sendikalarda, kooperatiflerde, gençlik örgütlerinde, spor ve savunma örgütlerinde, kültürel, teknik ve bilimsel derneklerde bir araya gelme hakları güvence altındadır. İşçi sınıfı, çalışan köylüler ve çalışan aydınlar safları içerisinde en faal ve siyasal bakımdan en bilinçli vatandaşlar, gönüllü olarak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde bir araya gelirler; Sovyetler Birliği Komünist Partisi, çalışan halkın komünist bir toplum kurma mücadelesindeki öncüsü ve çalışan halkın ister toplumsal ister kurumsal nitelikteki tüm örgütlerinin çekirdeğidir.” (Linz, 2017: 54).

1.2.Karmaşık Tek Parti Sistemleri

1.2.1. Hâkim Parti

Kimi durumlarda bir ülkede birden çok parti bulunmasına rağmen, o ülkenin sistemi gene de tek parti sistemi olarak nitelendirilebilir. Bu ülkelerde görünüşte çok partili düzen söz konusudur; ancak partilerden birinin diğerleri üzerindeki üstünlüğü nedeniyle esasında tek partili sistem vardır (Özbudun, 1979: 114-115). İşte söz konusu bu üstünlüğünün derecesine göre karmaşık parti sistemleri farklılaşabilir. Bu bağlamda hâkim parti sisteminde iktidar yarışında birden çok parti meşru olarak bulunur ve az çok eşit şartlar altında serbestçe faaliyet gösterirler. Ancak bunlardan biri gerek seçmen kitlesinden topladığı oy gerekse parlamentoda sağladığı çoğunluk açısından diğerlerine oranla daha çok güçlüdür. Dolayısıyla bu üstünlük ve güçlülük durumu, arka arkaya gerçekleştirilen seçimlerde bir kararlılık ve süreklilik gösterdiği zaman bir “hâkim parti” ortaya çıkmış demektir (Yanık ve Özcan, 2011: 49).

Burada belirtilmesi gerekir ki, hâkim parti sistemi, esas olarak çoğulcu bir sistemdir. Küçük partiler, muhalefet işlevini çoğunlukla yerine getirirler. Fakat hâkim partinin büyük gücü nedeniyle iktidarın partiler arasında el değiştirmesi gerçekleşmez. Bununla beraber Hindistan Kongre Partisi örneğinde olduğu gibi kimi zaman süreç içerisinde bu durum değişebilir. Yine hâkim partiyi çoğunluk partisi ile de karıştırmamak gerekir. Hâkim parti, çoğunluk partisi olmasa bile uzunca bir süre rakiplerine üstünlük sağlayan partidir. Esasında hâkim partinin üstünlüğü elde etmesi ve bunu koruyabilmesi, rakiplerinin çokluğundan, parçalanmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

1.2.2. Hegemonyacı Parti

Hâkim tek parti sistemine göre, hegemonyacı parti düzeni kimi bakımlardan farklılık gösterir. Zira burada eşit koşullar altında bir yarış söz konusu değildir. Mutlak üstünlüğe ve ülke üzerinde tam kontrole sahip olan parti dışında diğer partilerin varlığına izin verilse bile bunlar gerçek anlamda muhalefet partileri değildir. Çünkü bunlar daha ziyade “uydu partiler” konumundadırlar. Uydu partilerin ise hegemonyacı parti ile rekabete girişmeleri ve iktidarın herhangi bir durumda el değiştirmesi fiilen mümkün olmadığı gibi, bu tür bir ihtimalin düşünülmesi dahi sistemin mantığına aykırı düşer (Yanık ve Özcan, 2011: 49; Teziç, 1976: 113-116).

Nitekim Çin'de Komünist Parti'nin haricinde diğer partilere de izin verilmiştir; fakat bunların fonksiyonu, çağdaş çoğulcu demokratik düzendeki muhalefet partilerinininkinden başkadır. Zira uydu partiler iktidarın karşısında değil, tersine yanında konumlanır. Dolayısıyla hegemonyacı parti sistemini, görünüşte çok partili, ancak gerçekte tek partili sistem olarak betimlemek daha yerinde olur (Kapani, 2007: 180, 181). Teziç'e göre hegemonyacı parti sistemi, çok partili sistemle tek partili sistem arasında bir “ara sistem” olarak değerlendirilebilir (Teziç, 2001: 343). Teziç bu doğrultuda aynen şunları belirtmektedir: “Yukarıda da değinildiği gibi, hegemonyacı parti sisteminde, ülkede iktidar yarışı birden çok partinin örgütlenbildiği bir ortamda yapılmaktadır. Fakat bu partiler içinden biri, ötekilerden daha güçlü olup, seçimlerde, rakiplerine karşı ezici bir üstünlük

sağlayabilmekte ve parlamentoda sandalyelerin salt çoğunluğunu kolaylıkla elde edebilmektedir. Böylece, iktidarın kullanılmasında, tek parti sisteminde olduğu gibi, hegemonyacı parti de bir süreklilik ve otorite elde etmektedir. Bununla birlikte, tek parti sisteminden farklı olarak, başkaca partilerin varlığı yasaklanmamakta ve bu partiler de seçimlerde aldıkları oylara göre parlamentoda sandalye elde ederek, hegemonyacı partiye karşı muhalefet yapabilmektedirler... tek parti sisteminden hayli farklı olarak, çok partili bir ortamda, hegemonyacı parti ile, öteki partiler arasında bir diyalog ve denetim mekanizması vardır.” (Teziç, 2001: 343, 344).

Kanımızca hegemonyacı sistemde gerçek anlamda bir parti çoğulculuğu söz konusu değildir. Görünüşte veya uydu partiler ise tam tersine hegemonyacı parti sistemine görünmez bir el olarak meşruiyet sağladıklarından çağdaş çoğulcu demokrasi ile bağdaşmak bir yana oldukça tehlikeli (Linz, 2015) yapılar olarak varlık gösterirler. Zira bu tür partiler tek parti rejimine meşruiyet sağlayan sahte ve operasyonel kurumlardır. Bu sebeple hegemonyacı parti sisteminin tek parti sisteminden bir farkı yoktur; hatta öyle ki çağdaş çoğulcu demokrasi bakımından oldukça tehlikeli yapılardır. Dolayısıyla her ne kadar doktrinde (Sartori, 2005: 197) otoriter ve totaliter tek parti sistemleri rubrik diktatörlüğün altında incelenmiş ise de hâkim ve hegemonyacı parti sistemleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Öte yandan hegamonik parti sistemlerinin direniş noktalarının karizma ya da ideolojik bağlılıktan ziyade kurumlara bağlı olduğunu görüşünü savunan çalışma vardır (Netina, 2014). Lakin kanımızca ideoloji veya karizma olguları tek parti sistemleri için kaçınılmaz çimentolardır. Zaten kurumsallaşma bu ve bunun gibi tutkal işlevi gören olgular üzerinden sağlanmaktadır.

1.3. Tek Parti ve Otoriterlik

Tek parti olgusu çoğunlukla diktatörlük ve totaliterliğe bağlı olarak açıklanır. Bu şekildeki açıklama ve tanımlamalar belirli bir doğruluk içerse de yeterli kabul edilemez. Zira Tunaya'nın belirttiği gibi tek parti rejimi, bir ülke sınırları içerisinde diğer partilerin kurulmasını ideolojik nedenlerle kabul etmeyen rejimin adı sayılabilirse de tek partinin mevcut olduğu her yerde, mutlaka ve aynı karakterde, aynı koşulların ürünü bir dikta rejiminin hâkim olduğu söylenemez. Hukuki tek parti rejiminin yanında fiili, temelli bir tek parti rejiminin yanında geçici olanları da vardır. Şu hâlde sorunu derinlemesine incelemekte yarar vardır.

Faşist İtalya'da, Nazi Almanya'sında, Falanşist İspanya'da tek parti rejimleri söz konusuydu. Sovyetler Birliğinde, Çin'de ve halk demokrasilerin bütününde Komünist tek parti rejimleri vardı. Ancak bu tip tek parti rejimlerinin hepsi aynı nedenlerden doğmamıştır. Aynı yapıya sahip olmadıkları gibi aynı amacı da gütmeyizler. Dolayısıyla tek parti rejimleri gibi diktatörlükler de farklılaşabilmektedir.

Tek parti, totaliterliğe kadar varabilen otoriter bir rejimi ortaya çıkarır. Tek parti, bu tür bir rejimi ortaya çıkarabileceği gibi onun ürünü de olabilmektedir. O halde tek partinin oluşumu ve çalışma koşulları bu tür rejimlerle yakından ilintilidir. Tam bu noktada otoriter rejimler sosyal ve dolayısıyla siyasal yapı bozumunun bir belirtisidir. Sosyal ve siyasal bunalımlar, şiddet ve savaş ortamı otoriter rejimleri ortaya çıkarır. İşte bu doğrultuda tek parti Tunaya'nın da belirttiği gibi *“kolektif bir bunaldan kurtuluşun ve savaşın güçlü aracı olarak, çoğu zaman çeşitli fikirde insanları çatısı altında toplayan, ‘kutsal’ nitelik tanınan bir kuruluş olarak vücut bulur.”* Rejim ve ideolojik farklılıkları bir yana hareket kabiliyetleri ve tarzı bakımından tek parti rejimleri arasında bir benzerlik söz konusudur. Gerçekten de tek parti rejimlerinin tümü de diktacıdır, muhalefeti sindirirler; şiddet, yıkım ve yok edim sarmalını hayata geçirirler.

Tek partili otoriter rejimlerde de muhalefet akımları ortaya çıkabilir. Bunlar da iktidarı ele geçirmek veya onu yıkmak isteyebilirler. Ancak bu tür muhalif akımlardan hiçbirisi organize bir siyasal kurum değildir ve açık bir şekilde faaliyette bulunamazlar. Otoriter rejimlerde iktidar

çoğu zaman hukuken değil, fiili yollarla ele geçirilir. Şüphesiz bu tür teşebbüslere karşı tek parti egemenlerinin tepkisi oldukça sert olur. Zaten otoriter rejimlerde iktidarın el değiştirilmesi pratiği gelişmemiştir. İktidar savaşı daha ziyade tek partinin yüksek kademesinde ve gizli bir şekilde cereyan eder.

2. Tek Parti İktidarı ve Demokratik Hukuk Devletinin Araçları

2.1. Demokratik Hukuk Devleti ve Tek Parti

Hukuk devleti, hukuka bağlı ve hukukla boyunduruk altına alınmış devlet anlamına gelir. Bu tür bir devlet kendi isteğiyle değil, özgür ve eşit insanlarına normlar aracılığıyla bir araya gelerek oluşturdukları bir devlettir. İşte bu çifte teleoloji sayesinde hukukun bağlayıcılığı ve özgürlüğün güvence altına alınması hukuk devletinin formel ve maddi boyutu ortaya çıkmaktadır (Arbault, 2014: 716). Gerçekten de hukuk devleti maddi ve biçimsel olmak üzere çifte bir yapıya ve işleve sahiptir. Hukuk devletinin hukuk üstünlüğü, hukuk güvenliği, güçler ayrılığı, iktidarın denetlenmesi ve dengelenmesi gibi biçimsel yanları söz konusudur.

Anayasa Mahkemesi çeşitli kararlarında hukuk devletini ortaya koymaktadır. Örneğin bir kararda Mahkeme aynen şunları demektedir: “*Hukuk devleti; eylem ve işlemleri hukuka uygun olan, insan haklarına dayanan, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adil bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, Anayasa’ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayan ve yargı denetimine açık olan devlettir.*” (Bkz. AYM. E. 2015/102, K. 2016/151, KT: 7.9.2016; AYM. E. 2012/75, K. 2013/88, KT: 10.7.2013; AYM. E. 2013/160, K. 2014/117, KT: 3.7.2014; AYM. E. 2014/63, K. 2014/125, KT: 3.7.2014; AYM. E. 2014/63, K. 2014/125, KT: 3.7.2014; AYM. E. 2014/81, K. 2014/145, KT: 25.9.2014; AYM. E. 2014/113, K. 2014/174, KT: 13.11.2014; AYM. E. 2014/131, K. 2015/11, KT: 14.1.2015; AYM. E. 2014/100, K. 2015/6, KT: 14.1.2015; AYM. E. 2016/16, K. 2016/37, KT: 5.5.2016.; AYM. E. 2016/128, K. 2016/154, KT: 7.9.2016; AYM. E. 2016/5, K. 2016/116, KT: 7.9.2016; AYM. E. 2016/181, K. 2018/111, KT: 20.12.2018; AYM. E. 2018/62, K. 2018/117, KT: 27.12.2018; AYM. E. 2018/101, K. 2019/3, KT: 13.2.2019; AYM. E. 2018/108, K. 2019/5, KT: 13.2.2019; AYM. E. 2019/3, K. 2019/12, KT: 14.3.2019; AYM. E. 2018/161, K. 2019/13, KT: 14.3.2019; AYM. E. 2019/16, K. 2019/15, KT: 14.3.2019)

Hukukun üstünlüğü, yasama ve yürütme iradelerinin karşısında son sözü hukukun söylemesi, bir diğer anlatımla devletin hukukla sınırlı olmasıdır. Devletin yasama, yürütme ve yargı iradeleri, hukukla sınırlandırıldığı sürece bireyin hak ve özgürlükleri, iktidar karşısında güvenceye alınmış, keyfi yönetim önlenmiş olunur (Aliefendioğlu, 2001: 30). Keyfi yönetimin önlenmesi demişken sıkça tekrarlanan bir anekdotu vurgulamakta yarar vardır. Buna göre 18. yüzyıl sonlarında İngiltere’de fakir bir köylü pencereleri harap olmuş bir barakada iki çocuğu ve karısıyla yaşamaktadır. Hava soğuktur ve içeriye karla karışık rüzgâr girmektedir. Duruma şahit olan bir kişi acır ve sorar, “üşümüş ve mutsuz olmalısınız”. İşçi, “hayır” der, “biz burada mutsuz sayılmayız, evimize kar girer, yağmur girer, soğuk girer ancak ‘kral’ giremez.” İşte bu işçiye kral, yani devlet otoritesi karşısında güvence veren ve ona kendisine özgü kişisel bir özgürlük alanı tanıyan hukuk ve hukukun otorite karşısındaki üstünlüğüdür. Hukukun devlet otoritesini durdurduğu yerde hukukun üstünlüğü söz konusu olur (Aliefendioğlu, 2001: 29, 30). Bu manada hukukun gayesi devleti müesses bir nizama kavuşturmak ve en önemlisi de devlet gücüne yönetilenlerin hakların feda edilmesini engellemektir. Devletsiz hukuk nakıstır. Lakin hukuksuz devlet zorbadır.

Yukarıda zikredilen biçimsel güvenlik tedbirleri kendi başlarına bir amaç gütmeyizler. Yasanın bağlayıcılığı, hukuksal koruma, hukuk güvencesi gibi ilke ve kurumlar nihai anlamda “bireysel otonomiye” duyulan saygının ifadesidir. Bireysel otonomi bireyin güvenli bir ortamda yaşamını

dizayn edebilmesini gerektirir. Bu tür bir güveni sağlamakla görevli hukuksal düzenin kendisinin de güven içerisinde bulunması lazım gelir. Kendi güvenliği için kurulmuş kurumlar, her şeyden önce bizzat kendileri hukuksuzluğa neden olmamak bağlamında hukuka bağlı olmalıdırlar. Tanınan, güvenilir, yalnızca kâğıt üzerinde kalmayan ve öngörülebilir, yani keyfi ya da sürprizlere açık olmayan hukuk, mahkeme yoluyla hukukun korunmasında olduğu gibi, bireyin özgürlüğüne duyulan saygının ifadesidir. Bu otonomi düşüncesi, “mutluluğun peşinden koşan ve ona kabiliyetli olan” bir insan tasavvuru ile bağlantılıdır. Bu tür bir insan kendisine hedef koyar, kendini bizzat amaç olarak görür ve buna göre davranır. Söz konusu durum, hukuk devleti fikrinin maddi anlamda farklı mecralara akan ve istenildiği gibi içi doldurulan bir “adalet” olgusunu desteklemez, tersine kendisini merkezi anlamda yerli doldurulmayacak olan insan onuru düşüncesi sayesinde kurar. İnsan onuru düşüncesinden yalnızca “insanın özgür olduğu sonucu değil, aynı zamanda her insan eşit olduğundan bu özgürlüğe sahip olması gerektiği sonucu da çıkar” (Arnauld, 2014: 729).

Hukuk normları hukuk düzeninin biçimsel yönü bakımından bir binanın kolonları gibidir. Bu nedenle normlar biçimsel yönüyle hukuk düzeninin ayakta kalması için olmazsa olmazdır; zira desteği sağlayan normlardır. Ancak bir binanın sağlamlığı yalnızca kolonlara bağlı değildir. Binanın sağlamlığı için hem kolonların hem temelin sağlam olması zorunludur. Dolayısıyla hukuk düzeninin sağlamlığı için de hem normların hem de normların bağlı olduğu temelin, yani kaynağın rolü büyüktür. Bu durum hukuk devletinin biçimsel ve maddi yönüyle ilgilidir. Maddi yönü belirleyen ise hem temelin hem kolonların, yani hem normların hem de normların kaynağının niteliği ve buradaki iradi seçimidir.

Adalet, eşitlik, özgürlük gibi evrensel değerlerin oluşturduğu bir temel norm söz konusudur. Bu temel normun kaynağı irade değildir. İrade bu temel normu ve dolayısıyla buna bağlı değerler dizisini seçebilir. Şu hâlde burada bir iradi tercih sorunu söz konusudur. Nitekim anayasacılık (Griffin, 1957: 11; Landau, 2013; Hirschl, 2004) ve buna bağlı değerler dizisi olarak hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, (Christopher, 2010) insan hakları ve çoğulcu demokrasi en temel araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek parti olgusunun besleyici arka bahçesini teşkil ettiği otokratik rejimlerde, kuvvetler ayrılığının gerçek anlamda varlık bulmadığı hususuyla ifade edilmelidir. Öyle ki otokratik rejimlerde siyasi iktidarın başkalarıyla paylaşılmasını önleyici kurumlar oluşturulur (Boban, 2017: 56). Ancak mevzu bahis irade bu temel norm ve buna bağlı değerler dizisini tercih etmeyebilir; bu halde kendi hukukunu oluşturabilir. Bu hukuk da yukarıda ortaya konulan temel norm doğrultusunda veya tam tersi bir bağlamda geliştirilebilir. İşte tam tersi bir bağlamda iradi tercih gerçekleştirildiği zaman özgürlük, adalet ve eşitliğin yerini tam tersi değerler alır. Nitekim Dünya tarihi bunun örnekleriyle doludur. Örneğin Nazi iktidarının hukuk oluşturması bu bağlamda değerlendirilebilir. İşte bu bakımlardan tek parti iktidarı özel bir konumda yer almaktadır. Tek parti olgusu gerek maddi gerek biçimsel bakımdan olsun hukuk devleti ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Biçimsel olarak aykırılık teşkil etmektedir; zira bir normlar toplamı ekseninde hukuki güvenlik, hukuki belirlilik ve diğer araçlar söz konusu değildir. Yine maddi olarak tek parti iktidarı hukuk devletine aykırılık teşkil etmektedir; çünkü tek parti iktidarı kökünde ve gelecekte insan haklarına dayanmamaktadır. Tek parti iktidarının özü yıkım ve yok edimden oluşan bir şiddet sarmalıdır.

Öte yandan çoğulcu demokrasinin de tek parti ile ilişkisi incelenmeye değerdir. Bu bağlamda Dworkin’in “ortaklık demokrasisi”ne değinmekte yarar vardır. Demokrasi insanların kendilerini yönetebildikleri bir düzendir. Abraham Lincoln’un ifadesiyle “*halkın, halk tarafından, halk için yönetimi*” ideal demokrasiyi ortaya koymaktadır (Gözler, 2014: 60). Ancak şüphesiz Dworkin’in de belirttiği gibi halkın kendi kendini yönettiği düşüncesi tam anlamıyla gerçek değildir. Örneğin, Türkiye gibi 85 milyon civarı nüfusu olan bir ülkede tüm siyasi kararların oybirliği ile alınması mümkün değildir. Bir kararda karşı oylar söz konusu

ise, halkın bir kısmı alınan karara katılmıyorsa, şu durumda halkın bu bölümünün kendi kendini yönettiğini söylemek mümkün değildir. Hatta bu kişiler yanlış olduğunu düşündükleri bir yönde hareket etmeye zorlanmaktadır. Bu nedenle, halkın kendi kendini yönetmesi düşüncesine gerçeklik kazandıracak şekilde farklı bir anayasa inşasına ihtiyaç vardır (Dworkin, 2011: 28).

İşte ortaklık demokrasisi bu bağlamda söz konusu ihtiyaca cevap verebilir. Zira ortaklık demokrasisi anlayışında halkın kendi kendisini yönetmesi bir şirketteki veya ortaklıktaki ilişkiye benzemektedir. Nasıl ki bir şirkette yönetici olarak seçilenler yalnızca kendilerini seçenler için değil tüm ortakların çıkarını gerçekleştirilmeye yönelik kararlar alıyorsa, ortaklık demokrasisinde de yönetici olarak seçilenler toplumun tümünü gözetken kararlar almak zorundadırlar (Dworkin, 2011: 29). Görüldüğü gibi ortaklık demokrasisi “çoğunlukçu demokrasi” anlayışı kadar yaygın bilinmemekle birlikte, demokrasi hakkında çok değişik bir bakış açısı sunmaktadır. Peki, insanların aralarında anlaşmazlıklar olsa bile, tıpkı bir ortaklıkta olduğu gibi, birbirlerinin çıkarını gözeterek kararlar almasını sağlayan şartlar nelerdir?

Dworkin’e göre ortaklık demokrasisi için aşağıdaki üç şartın sağlanması zorunludur. Buna göre “İlk olarak, yurttaşlar siyasal kararlar üzerinde eşit söz hakkına sahip olmalıdır. Bu, sadece yurttaşların oy hakkına, hatta eşit oy hakkına sahip olması anlamına gelmez. Hiçbir yurttaş, sırf düşünceleri rahatsız edici olduğu için medyaya erişim imkânından ve siyasal sürece katılım hakkından yoksun bırakılmamalıdır. Bildiğiniz gibi, bazı Avrupa ülkelerinde Holocaust’un inkârı bir suçtur. Bu, bir ortaklık demokrasisinde kabulü mümkün olmayan bir durumdur. Ortaklık demokrasisinin ikinci şartı, eşit özen ilkesidir. Herkesin kişisel (var oluş) şartları ortak kararlarda gözetilmelidir. Ortak kararlar sadece çoğunluğun çıkarlarını değil, herkesin çıkarlarını dikkate alınmalıdır. Çünkü herkesin hayatı eşit öneme sahiptir. Ortaklık demokrasisinin üçüncü şartı, en tartışmalı olanıdır ve bize göre en önemlisidir. Bu şart, bireylerin onurunu korumak amacıyla, sadece kendilerinin karar vermesi gereken konularda çoğunluk tarafından herhangi bir şekilde karar alınmamasını öngörür. Siyasal kararlar ancak bireylerin onuru ve izzetinefisleriyle uyumlu olduğu ölçüde ortaklaşa alınmalıdır.” (Dworkin, 2011: 30).

Devlet iktidarının (veya siyasal iktidarın diğer görünüm biçimlerinin) bireylerin yönetim iradesine tabi hale getirilmesiyle demokrasi, anayasal devlet için kurucu bir ilke olan bireysel özgürlüğü tamamlamaktadır. Bireylerin kamu gücünü şahıs ve içerik açısından takdir etme hakkı olmasaydı, bu kaide eksik kalırdı. Gerçekten de kamu gücüne özgür ve eşit katılım talebi insan onurundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla eğer bireylere “ilkel olarak bir siyasal iktidarı ... şahıs ve içerik yönünden eşitçe ve hürriyet içinde belirleme imkânı tanınmamışsa, ona tabi olmak zorunda değillerdir” (Horn, 2014: 778). Görüldüğü gibi özgürlük ve insan onuru odaklı bir demokrasinin gerekçelendirilmesi, temelde iktidarı sınırlandırma eğiliminde olan bir anlayışa dayanmaktadır. 19. yüzyılda monarşik iktidarın yanında süreç içerisinde yetkileri artan halkın (burjuva) bir temsil müessesesi tesis edilince, bir anayasa düzeninin parçası olarak erken dönem anayasacılıkla beraber devlet iktidarını sınırlandırmayı amaç edindiği belirtilmelidir (Horn, 2014: 778, 779). Bu doğrultuda Özbudun’un şu ifadelerini olduğu gibi aktarmakta fayda vardır. “Demokrasi esas itibarıyla çoğunluğun yönetimi (majority rule) olarak tanımlansa ve onun başlıca kriteri olarak iktidarın serbest, düzenli ve yarışmacı seçimler yoluyla belirlenmesi kabul edilse bile, iktidarı sınırlandırma ihtiyacı ortadan kalkmamaktadır. Çünkü Dahl, Diamond ve daha birçoklarının belirttikleri gibi seçimlerin gerçek anlamda serbest ve yarışmacı olmaları; ifade hürriyeti, değişik bilgi kaynaklarına ulaşma hürriyeti, siyasal örgütlenme ve faaliyet hürriyeti gibi daha birçok temel hak ve hürriyetin tanınmış ve güvence altına alınmış olmasını gerektirir. Aksi halde, halk iradesinin gerçek anlamda yansımından söz edilemez. Çoğunluğun yönetme hakkı, azınlıkların ve azınlıktaki bireylerin, başka bir çoğunluk oluşturabilmek için serbestçe faaliyette bulunabilme hakları ile sınırlıdır. Aksi halde, belli bir anda çoğunluğu elinde bulunduran grup, bu durumu sonsuza kadar sürdürebilir.” (Özbudun, 2015: 23, 24). Kelsen’e göre de demokrasi çoğunluğun tahakkümüne

karşı hukuksal denetimin güçlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda anayasa yargısı norm ihdas etme sürecinin anayasallığını sağlar ve özellikle de normların esas yönden anayasaya uygunluğunu güvence altına alınarak azınlıkların çoğunluğun suiistimallerine karşı etkin bir şekilde korunmalarını gerçekleştirir (Turhan, 2017: 129).

Peki, yönetimin her an güncellenmesi anlamında burada ortaya koyduğumuz demokrasinin tek parti iktidarı ile ilişkisini nasıl yorumlamak gerekir. Bilindiği gibi siyasi partiler siyasal yaşam pratiğinde yüklendikleri işlev açısından önem taşımaktadırlar. Öncelikle siyasal partiler çağdaş çoğulcu bir demokratik anlayış için kaçınılmaz önemdedirler, çünkü ancak bu şekilde toplumsal zeminde bireylerin anlam dünyaları etrafında gelişen çoğulculuk ve çeşitlilik siyasal yaşam pratiğine aktarılır. Böylece toplumsal dinamizm devlet ve iktidar pratiğine aktarılabilir. Dolayısıyla Horn'un da belirttiği gibi bireylerin asli iktidar iradesi, doğal konumdan demokrasiye geçişle beraber devletin herkes tarafından tesis edilen gücüne yönelmiş ve devlet içerisindeki yönetim iradesine katkı sağlayarak, bir siyasileşme ve toplumsallaşma sürecinden geçmek suretiyle dönüşüme uğramıştır. Bu durumda tüm katılımcılar kendilerini eşit addetmekte, "halk yönetimini devlet iktidarına üstün kabul ederek anayasada tesis edilmiş demokrasi ile devlet iktidarının yönetimini gerekçelendiren kurucu devlet sözleşmesinde olduğu gibi." Sonuç olarak herkes bir diğerine saygı duyarak eşit bir yönetim hakkına sahiptir; bu karşılıklılık söz konusu olmasaydı akli amaç ile demokratik taslağın siyasi anlamı devre dışı kalırdı (Horn, 2014: 784).

Bu bağlamda kökende ve gelecekte siyasal yaşam pratiğinde tek parti iktidarı iktidar hırsı sevgisi (*passi animi*) sebebiyle çağdaş çoğulcu demokrasiye de karşı çıkmaktadır. Tek parti kuralı ile ilgili literatür, iktidar partilerinin otokratların hayatta kalma ihtimallerini güçlendirebilecekleri iki mekanizmayı öne çıkarır: iktidar partileri kitleleri seferber eder ve elit yapılarla pazarlık sürecini kolaylaştırır. Her şeyden önce tek parti iktidarında birey bir özne değildir. Bireyin iradesi siyasal ve hatta sosyal yaşam pratiğine dahi aktarılamaz. Dolayısıyla tek parti iktidarında bireyler siyasal karar alım mekanizmasına dâhil olamamaktadırlar. Kanımızca bu durum tek partinin tekil ve tekel iktidar kurma anlayışından ve karakterinden kaynaklanmaktadır.

Görüldüğü gibi hukuk devleti ile demokrasi arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Zira demokrasi hukuk devletine ulaşmanın önemli bir aracıdır. Lakin demokrasi hukuk devletine ulaşmanın mutlak garantisi değildir (Hatemi, 1989: 24). Bunların yanı sıra demokrasi bakımından, hukuk devletinin gerekleri arasında kabul edilen kuvvetler ayrılığının varlığı da şarttır (Arslan, 2005: 17).

Köken ve gelecekte hukuk devleti ve demokrasinin her ikisi de anayasacılığa bağlı birer değerler dizisidir. Devletin üstün bağlayıcı bir güce sahip anayasa ile çerçevelenmesi, devlet gücünün farklı organlar arasında paylaşılması, tüm devlet ve iktidar faaliyetlerinin hukuk kurallarına bağlanması ve bu bağlılığın bağımsız ve tarafsız yargı organlarınca yürütülecek bir yargısal denetime tabi tutulması, (Sancar, 2014: 34, 35) siyasal karar alım sürecine bireylerin iradelerinin gerçek anlamıyla aktarılması ve benzeri gibi argümanlar demokratik hukuk devletini gerçekleştirmektedir. Kanımızca gerek demokrasi gerek hukuk devleti açısından en belirleyici yön devlet iktidarının sınırlandırılması, denetlenmesi ve dengelenmesidir ki bunların temelinde insanın özgürlüğü ve onuru, yani hakları yer almaktadır.

Siyasi partiler arasındaki rekabet ve iş birliği temsili demokrasilerde siyasal ve hatta hukuksal rejimin belirleyiciliğini ortaya koyan en önemli faktörlerden birisidir. Ancak siyasi partilerin hukuk ve siyaset alanındaki etkileşimlerinde göreceliğin bir anlamda kontrol altında tutulması ve filtreleme işlevinin görülmesi gerekir. Bu ise demokratik hukuk devletinin araçları ile ancak gerçekleştirilebilir. İşte tek parti iktidarı, iktidarın tekil ve tekelleşmesini istediği ölçüde izafiyeti ve filtrelemeyi engellemektedir. Günümüzde siyasi partiler tüm çağdaş çoğulcu

demokrasilerde merkezi bir rol oynamaktadırlar. Ancak bu durum çoğu zaman tek parti iktidarı etrafında beklenmedik ve istenmeyen bir iktidar pratiğini ortaya koyabilmektedir. Bu durum yakın dönemlerde daha bir belirginleşen tek parti iktidarları etrafında somutlaşmaktadır. Geçekten de tek parti iktidarları etrafında otoriter ve totaliter eğilimler partizanlığın ne derece tehlikeli bir değerler dizisini beslediği sonucunu meydana çıkarmaktadır. Dolayısıyla partili demokrasi kaçınılmazdır; ancak iktidarın tekil ve tekelleşmesi (bizim için *mise au point* önemi burada ön plana çıkmaktadır) beraberinde çok daha büyük sorunlar getirmektedir.

2.2. Tek Parti ve Anayasa Yargısı

Hamilton'a göre insanlar melek olsaydı, o halde hiçbir devlete gerek kalmazdı. Eğer melekler insanları yönetseydi, devlet üzerinde ne dış ne iç denetimlere gerek olurdu. İnsanların insanları yöneteceği bir devletin inşa edilmesinde en temel zorluk şudur: İlk olarak, devletin yönetilenleri denetlemesini sağlamalısınız, daha sonra da onu, kendisini denetlemeye zorunlu hale getirmelisiniz. Halka dayanmak kuşkusuz, devlet üzerindeki en temel denetimdir; fakat tecrübeler, insanlığa başka yardımcı önlemlerin de alınması gerekliliğini göstermiştir (Hamilton, No: 51). Gerçekten de anayasa yargısının özünü Hamilton'un bu ifadeleri ortaya koymaktadır.

Anayasa yargısı ile demokratik hukuk devleti arasında organik bir bağ söz konusudur. Anayasa yargısı anayasacılığın bir değerler dizisi olmasından ötürü hukuk devletinin de gerçekleştirilmesi aracıdır. Modern anayasa yargısına ilişkin en temel sorunlardan birisi de çoğunlukçu karşıtı (countermajoritarian) yaklaşımdır. Bu meşhur sorunda temel nokta seçilmiş yasama iradesinin atanmış yargıçlar tarafından denetlenmesidir. Üstelik bu normatif meydan okuma demokrasi teorisyenleri tarafından da destek görmektedir. Buna göre anayasa yargısı yalnızca demokrasi karşısında gereksiz bir kurum değildir; aynı zamanda şüphelenilmesi gereken bir kurumdur. Kanımızca yargısal denetim bu tür çıkışlar konusunda doğru konumlanmalı ve kendi meşruiyetini kökeninde ve geleceğinde anayasacılığa indirgemelidir. Bunu belirttikten sonra bu tartışmayı burada kesmek zorunda olduğumuzu belirtmeliyiz; zira tartışma çalışmanın konusunu aşmaktadır ve başka bir çalışmayı beklemektedir. Bu tartışmalar için (bkz. Ginsburg, 2003: 21). Orijinal tartışmayı başlatan eser için (bkz. Bickel, 1986; Dahl, 1989). İşte bu bahsedilenler çerçevesinde anayasa yargısı operasyonel bir kurumdur. Geniş anlamda anayasa yargısı “doğrudan doğruya anayasaya uyulmasını sağlamak amacı güden her türlü yargı işlemi”ni veya anayasa hukuku sorunlarının yargısal usuller içerisinde karara bağlanması faaliyetini ifade eder. Dar anlamda ise anayasa yargısından, normların ve diğer kimi yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun yargısal merciler tarafından denetimi anlaşılır (Özbudun, 2016: 403). Gerek dar anlamıyla gerek geniş anlamıyla anayasa yargısı hukuk devletini gerçekleştirme aracıdır. Bu bakımdan Özbudun'un da belirttiği gibi anayasa yargısı “hukuk devletinin gelişiminde son ve en önemli merhale” olarak tanımlanabilir (Özbudun, 2016: 403).

Gerçekten de yakın denilebilecek zamana kadar, hukuk devleti olgusundan temel itibarıyla yürütme iradesinin kanunlara bağlılığını sağlayacak yargısal denetim anlaşılmıştır. Fransız İhtilali'nden gelen bölünmez, devredilmez, yanılmaz ve temsil edilmez genel irade anlayışının etkisiyle, millet temsilcilerinden teşekkül eden yasama iradesinin, birey haklarını ihlal edebileceği, bu nedenle birey haklarının yalnızca yürütme iradesi karşısında değil, yasama iradesi karşısında da korunması gerekeceği pek düşünülmemiştir. Nitekim yazılı ve sert anayasalar on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkmasıyla başladığı halde, Amerika Birleşik Devletleri bir tarafa bırakılırsa, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sisteminin yaygınlaşması için yirminci yüzyıl ortalarına kadar beklemek gerekmiştir (Özbudun, 2016: 403). Ancak daha sonraları yürütme iradesi kadar yasama iradesi tarafından da bireylerin

temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilebileceği anlaşılmıştır. Zira nasıl ki yürütme iradesinin insanla müşahhaslaşması bir zorunluluk ise aynı durum yasama iradesinin somutlaşması bakımından da zorunluluktur. Ezcümle yasama ve yürütme organları insanların bir araya gelerek teşekkül ettirdiği yapılardır. Varlık gayesi itibarıyla ya da fonksiyonelliği bakımından yürütme iradesinin ortaya konuluşu temel hak ve özgürlükler açısından daha fazla risklere gebe dir. Yasama organını varlık sebeplerinden en önemlisi ise temel hak ve hürriyetleri korumak ve geliştirmektir. Lakin bu durum yasama organının temel hak ve hürriyetler bakımından tehlikeden azade olmasını sonuçlamaz. Bununla beraber niceliksel olarak elbetteki yürütme organının temel hakları tehdit edici faaliyetlerde bulunma ihtimali daha yüksektir. Bu sebeple de anayasa yargısının doğuşu ve alan genişlemesi acı tecrübelerden sonra gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte anayasa yargısının kurumları olan anayasa mahkemelerinin politik oluşum sürecine de bir katılım gösterdikleri söylenebilir (Dahl, 1957). Gerçekten de anayasa yargıçları gerçekleştirdikleri yargısal denetim ile adeta birer “negatif kanun koyucu” sayılırlar. Bu meyanda Kelsen’e göre bir kanunu iptal etmek, genel bir norm ihdas etmek demektir. Zira bir kanunun iptali, onun oluşturulmasıyla aynı niteliği taşır. Bu nedenle bir kanunu iptal yetkisini haiz olan mahkeme, yasama yetkisini kullanan bir organdır. Kelsen, anayasa mahkemelerini “negatif kanun koyucu” olarak nitelendirmekle beraber onları pozitif kanun koyucu olan yasama organından ayırmaktadır (Özbudun, 2015: 49).

Anayasa yargıçları anayasal denetim ile ulusal politik konuların çoğunda söz sahibidirler. Buradaki kanımız Sweet tarafından da paylaşılmaktadır. Buna göre yasama iradesinin üyeleri anayasal kararlar oluştururken anayasa yargıçları gibi refleks göstermektedirler. Yasama iradesinin anayasa yargıçları gibi refleks göstermeleri en net şekilde soyut norm denetiminde ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de parlamentodaki muhalefetin anayasal denetime başvurma ihtimali anayasal karar alım sürecini de etkiler. Dolayısıyla bu kararalım süreci hakların ne biçimde en iyi şekilde korunacağı ve hakların anayasal menfaatlerle ne biçimde en iyi olarak dengeleneceği konusunda gerekçeli hükümlerle neticelenir. Bu durum esasında genişletilmiş bir yargı süreci olarak da ortaya konulabilir. Yasama iradesi karar alım sürecinde, ilk derece anayasal denetim organları gibi refleks gösterir ve anayasa mahkemeleri de bunlar üstünde bir nevi temyiz denetimi gerçekleştirmektedir (Sweet, 2000: 102, 103). Öte yandan Dworkin’in de belirttiği gibi yargıçların verdikleri kararlar bir yönüyle siyasaldır. Zaten yargıç kararlarının kimi belirli bir siyasi grup tarafından onaylanırken kimi de diğer siyasi gruplar tarafından beğenilmez. Çünkü yargıç kararlarının siyasi sonuçlarının olduğu inkâr edilemez (Dworkin, 1985: 9).

Anayasacılık siyasal iktidarın sınırlandırılmasını sağlar. Anayasacılık bir yandan da insan hak ve özgürlüklerin korunmasını ve geliştirilmesini hedefler; diğer yandan da kuvvetlerin yalnızca düzenlenmesi değil, dengelenmesi ve frenlenmesine yönelik araçlar ve teknikler içerir (Oder, 2016: 14, 17). Kabul etmek gerekir ki bu sıra dışı kanun koyucuların işlevi demokratik hukuk devletinin gerçekleşmesinde hayatidir. Kaldı ki bugün anayasacılık, bireylerin yaşayacağı politikaları bir tür demokratik yönetim ile belirlemesi gerektiği yönündeki önermesine bağlı kalınmayı gerektirir (Tushnet, 2008: 18). Kanımızca anayasa yargısı da bu demokratik yönetim biçimlerinin bir parçası, hatta operasyonel gücüdür. Nitekim Hirschl’e göre siyasetin yargısallaştırılması demokratik yönetim biçiminde öngörülebilecek en geçerli ve polemige dayalı siyasi uyuşmazlıklardan bazılarının toptan mahkemelere aktarılmasını da içermektedir ve Alexis de Tocqueville'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili gözlemini kısaca yorumlamak gerekirse, yeni anayasacılık dünyasında önünde sonunda bir adli mesela haline dönüşmeyen hemen hemen hiçbir kamu siyaseti ikilemi veya siyasi anlaşmazlık yoktur (Hirschl, 2006: 722).

Öte yandan siyasal iktidar bulunduğu ortamda hacim genişletmeye meyillidir. Dolayısıyla siyasal iktidar hukuk düzeni karşısında farklı görünüm biçimleri ile ortaya çıkabilmektedir. Şu hâlde kanımızca anayasa yargısı yürütme ve yasama iradesi diye bir ayırım gözetmeden bir bütün olarak siyasal iktidarın eylem ve işlemlerini denetlemelidir. Çünkü siyasal iktidar kimi zaman yürütme kimi zaman yasama kimi zamanda hem yürütme hem de yasama formuyla bireyin hak ve özgürlüklerini ihlal edebilmekte ve hukukun dışına çıkabilmektedir. Burada anayasa yargısına düşen en temel görev yasallık ile hukukiliğin farkını koymak ve hukukun yasadan ibaret olmadığını ortaya koymaktır. Binaenaleyh yasama ve yürütme organlarının iradelerinin ürünü olan düzenlemeler sırf bu yönleri itibarıyla onların meşru ve hukuki olmalarını sağlamaz. İşte tam bu noktada anayasa mahkemelerinin varlığı ve devreye girmeleri hayati önemi haizdir.

Tek parti sistemi ise iktidarın adeta cisimleştiği, reel dünyada ve yaşam pratiğinde bir tür form bulunduğu siyasal bir olgudan ibarettir. Ancak bu olgu hukuk üretiminin araçları düşünüldüğünde hukuksal bir olgu niteliğine de bürünebilmektedir. Gerçekten de yasama ve yürütmenin tekil ve tekelleştiği bir ortamda hukuk üretim araçları da iktidarın tekelinde olmaktadır. Bu durum şu şekilde gelişmektedir: Yasama ve yürütmenin birleşimi iktidarın yoğunlaşmasını sağlamakta ve bu yoğun veya deyim yerindeyse saf iktidar biçimi bir yandan hukuku iradeye indirgemek suretiyle hukuk üretip diğer yandan da yargı iradesini araçsallaştırarak gelişim göstermektedir. Bu gerçeklik karşısında demokratik hukuk devletini hayata geçiren iki olgudan söz edilebilir. Bunlardan birincisi çok ve yarışmacı parti sistemine geçilmesidir. İkincisi ise anayasa yargısıdır. Çünkü insan haklarına dayanan bir düzende, değerler hiyerarşisinin en üstünde bir kural (supranorm) niteliğinde olmak üzere hak ve özgürlükler bulunmaktadır ve iktidar araçlarının tüm tasarruflarının ona uygun olarak yapılması zorunluluğu vardır. Söz konusu bu zorunluluğun doğal bir sonucu olarak yalnızca yürütme iradesinin değil, yasama iradesinin de işlemlerinin anayasada yer alan temel haklara uygun olarak yapılması gerekmektedir (Hekimoğlu, 2004: 14). İşte devlet iradesinin iktidarı karşısında bireylerin hak ve özgürlüklerinin etkin bir biçimde korunması amacıyla, ilgili organlarca ve özellikle yasama iradesi tarafınca gerçekleştirilen işlemlerin anayasaya uygunluğunun denetlenmesine anayasa yargısı denilmektedir. Zira anayasa mahkemelerinin temel varlık sebebi (raison detre), siyasal iktidara karşı bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma fonksiyonunu yerine getirmek ve bu şekilde hem halkın özgürlüğünün hem de hukuk devletinin güvencesini oluşturmaktır (Hekimoğlu, 2004: 14).

Sonuç olarak modern demokrasi karar oluşum sürecinin ve eylemlerin kolektifliğe bağlandığı kurumsallaşmış bir sistemdir (Rimanelli, 1999: 2). Bu sistemin hukuk ve siyaset olmak üzere iki temel sacayağı vardır. Önemli olan bu iki sacayağı üzerinde bireylerinin çıkarlarının, hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. Tek parti iktidarı tekil ve tekel iktidar pratiği ile bu duruma temelden bir aykırılık teşkil etmektedir. Tek parti iktidarı siyasete karşıdır; zira siyasi çoğulculuğu ve izafiyeti tekil ve tekel olan ile koşullandırmaktadır. Yine tek parti iktidarı hukuka karşıdır; çünkü hukuku kökeninde ve geleceğinde iradeye bağlamaktadır. Dolayısıyla burada belirlenebilirlik, öngörülebilirlik ve hukuki güvenlik etrafında bireyin toptan güvenliği söz konusu değildir. Denge ve denetimin olmadığı tek parti sistemi hukuki denge ve denetim araçlarına, örneğin anayasa yargısına da karşı çıkmaktadır.

Sonuç

Tek partinin iktidar olgusu ile iletişim ve etkileşimini çözümlmek doğrultusunda en açıklayıcı olgu kriz halidir. Kriz hali burada, demokratik hukuk devleti ve araçlarının ortadan kalktığı, iktidarın tekil ve tekelleştiği, bir tür iktidar kültürünün ortaya çıktığı durumları anlatmaktadır. Kriz hali demokratik hukuk devletine varma tırmanışında siyasi partileri bekleyen en gerçekçi olgudur. Bu bağlamda tek parti olgusu kriz halinin kendisi olarak somutlaşmaktadır. Dolayısıyla tek parti iktidarı bir anlamda kriz hali ile yönetim faaliyeti demektir. Totaliter bir yönü olan kriz hali toplumsal, siyasal ve hukuksal boyutları olan ve toplumu kendisiyle koşullandıran bir olgudur. Bu bağlamda kriz hali üç engelleyici dinamik etrafında şekillenmektedir.

Birincisi tek parti iktidarının hukuk devletine mesafeli yaklaşımıdır. İradeci bir saf halin yansıması olan tek parti olgusu hukuk devletinin araçlarını yok saymaktadır. Tek parti iktidarının hukuka ilişkin temel çıkış noktası hukuku iradenin bir türevi olarak görmesidir. Bu durum hukukun evrensel olan ile bağını koparmaktadır. Hukukun kökeni iradeye indirgeniğinde hukuk bir yandan ontolojik meşruiyetini yitirmekte diğer yandan da hukukun epistemoloji pratiği engellenmektedir. Burada “hukukun sıfır noktası” (Akal, 2017: 59) tek parti iktidarı ve bunun iradeci yaklaşımına indirgeniğinde hukukun katmanları birer birer işlevsizleştirilmektedir.

Öte yandan tek parti olgusuna ilişkin beliren bir diğer kriz hali noktası demokrasi ve özellikle de çoğulcu demokrasi konusunda ortaya çıkan çelişki ve hatta çatışkıdır. Demokrasi modern anlamıyla siyasi partiler demokrasisidir. Buradaki çoğulculuk bir tür polarizasyon karşıtlığı anlamına geldiği gibi kendi içerisinde bir rölativite içermektedir. Hâlbuki tek parti iktidarı bu anlamda da bunun tersine tekil ve tekel bir siyasal ve hukuksal zemin ortamını hedeflemektedir. Bu tekillik ve tekellik ilkel düzeyde bir siyasal ve hukuksal kavrayışa yol açmaktadır.

Nihai olarak tek parti iktidarının üçüncü kriz alanı denetim sorunudur. Denetim kendi içerisinde belirlenebilirlik, sınırlandırılabilirlik içerir. Denetim bir tür özne nesne ilişkisi veya yine bu doğrultuda *primus inter pares* olgusunu gerektirir. Demokratik hukuk devletinin özü bu bağlamda denetimde ortaya çıkmaktadır. Sınırlı iktidarı ve bu sınırlı ortamda insan hak ve özgürlüklerini koruyup geliştirmeyi amaçlayan anayasacılığın da özü yine bu anlamda denetimdir. İşte tek parti olgusu bu noktada da bir kriz alanına yol açmaktadır. Zira tek parti iktidarında denetim söz konusu olmamalıdır.

Kriz olgusunun, burada tek parti iktidarının yol açtığı krizin hukuk içerisinde ve hukukla aşılabileceğine inanmaktayız. Hukukun içerisinde ve hukukla yaşanılması gerekir (Dworkin, 1986). Bu özellikle siyasal rejimler için zorunludur. Zira hukuk içerisinde ve hukukla yaşamak beraberinde belirlenebilirliği, öngörülebilirliği ve sınırlanabilirliği getirir. Aksi takdirde denge ve denetimin sağlanması mümkün değildir. Sonuç olarak iktidara ilişkin diğer pek çok sorun gibi yine tek parti iktidarı olgusunun da ancak hukukun içerisinde ve hukukla çözümlenebildiğini belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Aliefendioğlu, Yılmaz (2001): “Hukuk, Hukukun Üstünlüğü, Hukuk Devleti”. Ankara Barosu Dergisi, (2), 29-68.
- Arnaud, Andreas von (2014): “Hukuk Devleti”. Çev. Arslan Topakkaya *Anayasa Teorisi*, Ed. Otto Depenheuer ve Christoph Grabenwarter, İstanbul: Lale Yayıncılık.
- Arslan, Zühtü (2005): *Anayasa Teorisi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Bickel, Alexander (1986): *The Least Dangerous Branch: The Supreme Court at the Bar of American Politics*. CT: Yale University Press.
- Boban, Davor (2017): “The Presidential-Hegemonic Party and Autocratic Stability: The Legal Foundation and Political Practice in Kazakhstan”. *Zbornik PFZ*, 67(1), 55-83.
- Bolleyer, Nicole (2011): “The Influence of Political Parties on Policy Coordination”. *An International Journal of Policy*, 24(3), 469-494.
- Canetti, Elias (2012): *Kitle ve İktidar*. Çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dahl, Robert (1957): “Decision-Making in a Democracy: The Supreme Court As a National Policy-Maker”. *Role of the Supreme Court Symposium*, No 1.
- Dahl, Robert (1989): *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Duverger, Maurice (1962): “Partiler ve Siyasal Rejimler”, Çev. Ergun Özbudun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 19(1), 95-171.
- Dworkin, Ronald (2011): “Siyasal Anayasanın Ahlaki Temelleri”. *Anayasa Yargısı Dergisi*, (28), 27-39.
- Dworkin, Ronald (1986): *Law’s Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald (1985): *A Matter of Principle*. Cambridge: Harvard University Press.
- Erdem, Tevfik (2019): *Sosyoloji Notları*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ginsburg, Tom (2003): *Judicial Review in New Democracies*, New York: Cambridge University Press.
- Gözler, Kemal (2014): *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gramsci, Antonio (2014): *Modern Prens*. Çev. Pars Esin, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Griffin, Stephen M. (1957): *American Constitutionalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hatemi, Hüseyin (1989): *Hukuk Devleti Öğretisi*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan (2004): *Türk Anayasa Yargısının Hukuki Boyutları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hirschl, Ran (2006): “The New Constitutionalism and the Judicialization of Pure Politics Worldwide”. *Fordham L. Rev.*, (75).
- Hirschl, Ran (2004): “The Political Origins of the New Constitutionalism”. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 11(1), 71-108.
- Hobbes, Thomas (2016): *Leviathan*. Çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horn, Hans-Detef (2014): “Demokrasi”. Çev. Hüseyin Yıldız, *Anayasa Teorisi*, Ed. Otto Depenheuer ve Christoph Grabenwarter, İstanbul: Lale Yayıncılık.
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University Oklahoma Press.
- Kapani, Münici (2007): *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Kemp, Christopher John (2010): "Madison, Montesquieu and the Separation of Powers". Conference: Institute of Local Government Studies University of Birmingham, January 2010.
- Landau, David (2013): "Abusive Constitutionalism". University of California, (47), 189-260.
- Li, Richard (2015): "Political Parties and Party Systems". https://www.researchgate.net/publication/275714672_Political_Parties_and_Party_Systems, 2015, erişim 07.06.2018.
- Linz, Juan J. (2017): *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Liberte Yayınları.
- Lynch, Michael (2013): *Origins and Development of Authoritarian and Single-Party States*. London: Hodder Education.
- Magaloni Beatriz ve Ruth Kricheli (2010): "Political Order and One-Party Rule". *The Annual Review of Political Science*, (13), 123-143.
- Oder, Bertil Emrah (2016): "Anayasa Nedir? Anayasacılık Nedir?". *Türkiye'nin Anayasa Gündemi*, Der. İbrahim Kaboğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, Ergun (1979): *Siyasal Partiler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Özbudun, Ergun (2016): *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2015): *Anayasacılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2017): *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Rimanelli, Marco (1999): *Comparative Democratization and Peaceful Change in Single-Party –Dominant Countries*, Ed. Marco Rimanelli, New York: St. Martin's Press.
- Sancar, Mithat (2014): "*Devlet Akli*" *Kıskacında Hukuk Devleti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sartori, Giovanni (2005): *Parties and Party Systems*. Colchester: ECPR Press.
- Sweet, Alec Stone (2000): *Governing With Judges*, New York: Oxford University Press.
- Tan, Netina (2014): "Institutionalized Hegemonic Party: The Resilience of the People's Action Party (PAP) in Singapore". https://www.researchgate.net/publication/252368987_Institutionalized_Hegemonic_Party_The_Resilience_of_the_People%27s_Action_Party_PAP_in_Singapore, 2014, erişim 07.06.2018.
- Teziç, Erdoğan (1976): *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Teziç, Erdoğan (2001): *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Turhan, Mehmet (2017): *Anayasa Hukukunda Kelsenci Temalar*. Ankara: Hukuk Yayınları.
- Tushnet, Mark (2008): *Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law*. Oxford: Princeton University Press.
- Yanık, Murat ve Hüseyin Özcan (2011): *Siyasi Partiler Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Machiavelli, Nicolo (2016): *Prens*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Remzi Kitabevi.